İHSAN FAZLIOĞLU:
"Düşünce geleneğimizin ihyası; geçmişi anlamak, şimdiyi bilmek ve geleceği öngörmekle mümkündür."

Dr. Lamia LEVENT ABUL | Emin GÜRDAMUR

Sizin ifadenizle söyleyecek olursak "yer ve gökler ile arasında bulunanlar hakkında tefekküre davet eden" İslam dini, vahyin ve aklın rehberliğinde cihanşümul bir bilim geleneği oluşturmuştur. Bu geleneğin iskeletini oluşturan düşüncenin temel dinamiklerden söz eder misiniz?

İskelet hâlinde dahi olsa bu soruya cevap vermek o kadar kolay değil. Yine de kısaca şunlar söylenebilir: İnanmak, bilmek, düşünmek ve tezevvuk dört insani duyuştur. Önemli olan bu duyuşları kötürümleştirmeden birlikte muhafaza etmektir çünkü hiçbiri diğerinin yerine ikame edilemez. Bu çerçevede dikkat edilmesi gereken bu duyuşların bizatihi kendileridir; tarihî tezahürleri değil. İslam temeddünü, coğrafi vüsat ve tarihî imtidad kategorilerinin içinde çok çeşitli inanma, bilme, düşünme ve tezevvuk gelenekleri inşa etmiştir. Yani tek bir bilme geleneği yok; kelami, tabîî, talimî, işrâkî, irfani ve İbn Heysem'in terkibî yaklaşımı gibi pek çok farklı gelenek mevcut. Bu geleneklerin hayat görüşü, ilkeler bakımından ortak olmakla birlikte, bu ilkelerin idraki, ifadesi ve değişik tabiat ve hayat resimleri ile bütünleştirilmeleri farklılıklar gösterir. Belki bu süreçte en önemli ilke itikatta vahdet; ilim-

de kesret ilkesinin takip edildiği epistemolojik bir çoğulculuğun benimsenmesi; mevcut yöntemlere birer perspektif muamelesi yapılmasıdır.

Tarih bize Müslüman bilginlerin özellikle Orta Çağ boyunca bilime öncülük ettiğini gösteriyor. Tercümeler yoluyla Batı'ya aktarılan ilmî mirasımız sonucunda meydana gelen gelişmeler ve varsa bu güne yansımaları nelerdir?

Öncelikle 'Orta Çağ' diye bir kavramsallaştırmayı tanımıyorum; benim öyle bir çağım hiç olmadı. Bunu geçiyorum. Bilim, tarihîdir yani muhdes, zaman ve mekânla kayıtlı. Dolayısıyla beşerî bir hâdisedir. İnsan türünün müteâl ortaklığı nedeniyle doğal olarak insanlığın ortak hafızasının bir parçasıdır. Her kültür de çok değişik tarihî şartlar altında bu hafızadan faydalanır. İslam temeddünü, nasıl kendinden önceki birikimi tevârüs, temellük ve temessül edip tercüme ve telife konu kıldıysa kendinden sonra gelen Batı Avrupa da ondan istifade etmiştir. Başka bir deyişle beşerî hâdiseler evrimseldir; birbirine katılırlar. Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa'dan aldı; Batı Avrupa, İslam'dan; İslam, Mezopotamya, Mısır, Hint, hatta Çin ve özellikle Helenistik dönemden; Helenistik dönem ise Klasik Yunan, Mezopotamya, Persler, Mısır ve diğer Anadolu kültürlerinden; Yunan da kendinden önceki tüm Akdeniz coğrafyasından. Aralarındaki ilişkiler de lâzım-melzûm ilişkisidir. Biri olmadan diğeri de olmaz. Kısaca, bugün dün olmadan varlığa gelemeyeceğinden, İslam temeddünü de olmasaydı bugünkü Dünya da varlığa gelemezdi. Dolayısıyla birbirlerinin basit bir yansımaları olmalarından değil; tersine birbirlerinin varlık koşulu olmalarından bahsediyorum.

Bugün Müslümanlar kendi bilimsel geleneklerinden, düşünce köklerinden büyük ölçüde uzaklaşmış görünüyor. Bu uzaklaşmanın sebeplerini nerede aramalıyız?

Ne demiştik? Tarihî bir hâdiseden bahsediyoruz. Doğal olarak mekân-zaman kayıtlı her şey gibi insanın dört duyuşunun tezahürleri de değişecektir; değişmiştir de. Burada önemli olan hayat görüşünü ilke düzeyinde muhafaza etmek; zamanın imkânları içinde idrak ve ifade becerisini gösterebilmektir. Ve dahi yeni tabiat ve hayat resimleri ile zamanımızın imkânları içinde idrak ve ifade ettiğimiz hayat görüşümüzü bütünleştirme, dolayısıyla yeni âlem tasavvurları kurmayı becermektir. Kısaca işlevlerini kaybetmiş âlem tasavvurlarımızı terk etmek bizleri ürkütmemeli. İşlevlerini kaybettiler çünkü yeni tabiat ve hayat resimleri gelişti. Yapmamız gereken bir bütün olarak işlevlerini kaybetmiş eski âlem tasavvurlarımızı korumak değildir; tersine terk etmektir, uzaklaşmaktır; ama aynı zamanda o âlem tasavvurları ile katıp karışan hayat görüşümüzün eski idrak ve ifadelerini dikkatlice, ilkeleri zedelemeyecek şekilde ayıklamak gerekiyor. Hatamız, bu ayrımları yapmadan hayat görüşümüzün ilkelerini de ihmal etmek yoksa eski âlem tasavvurlarını bir bütün olarak korumak doğru değildir...

İslam-Türk felsefe-bilim tarihini, İslam bilim-felsefe tarihinin 'kayıp halka'sı olarak adlandırıyorsunuz. Kayıp halkayı yani geçmişimizden tevârüs ettiğimiz ve çoğundan habersiz olduğumuz ilmî mirasımızı nerede aramalıyız ve bulmak için neye ihtiyacımız var?

Öncelikle bu adlandırmayı ben yapmıyorum; Arap milliyetçileri ve onların Türkiye'deki mukallitleri yapıyor. İlmî mirasımızı başta yazma eserler olmak üzere günümüze gelen terekede aramalıyız. Bulmak için ise tahkir ve takdis etmeden ama takdir ederek çalışmaya ihtiyacımız var. Gelişigüzel çalışmak değil ancak; çağımızın felsefe-bilim tarihi çalışma yöntemlerine uygun olarak. Ama en önemlisi, geçmişi tarihe dönüştürmek... Yani gelecek için yola çıkmak, geçmişimizi geleceğimiz için istihdam etmek; işte tüm bunlar geçmişimizle gelecekte karşılaşmak demektir; o zaman yani bu karşılaşmada o geçmiş tarihe dönüşür. Unutulmamalıdır ki, keşf-i kadim yapabilmenin ilk şartı vaz-i cedîd'tir ve ilginç şekilde vaz-i cedîd için atılım yapabilmek için gerekli özgüvenin asgari koşulu da keşf-i kadimdir. Görüldüğü üzere bu iki eylemin arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi değil bir koşutluk ilişkisi vardır; bu da sürekliliği inşa eder; akışı, örüntüyü. Tam bu noktada şöyle bir nükteyle demek istediklerimi daha açık kılmak isterim: Arapçada 'dede' malum 'cedd'

demektir. Cedd sözcüğü 'yeni' anlamına gelen 'cedîd' ile aynı kökten gelir. Niçin? Çünkü dede torun ile kendini yenilemiştir; bu nedenle cedd adını alır. Başka bir deyişle siz kendinizi yenilediğinizde kadim olursunuz; yani ileriye adım atan, takaddüm eden. İşte bu nedenle yenilenmek yani tecdîd, geçmişi kadim kılmak için elzemdir. Kısaca her yenilemek bir tür yinelemektir ama öne adım atacak şekilde.

İslam dünyasının coğrafi işgalden daha çok akıl işgaline uğradığını ve öncellikle zihnî ve vicdani işgallerden kurtulmamız gerektiğini belirtiyorsunuz. Beraberinde Batı'nın bilimsel gelişmeleri karşısında edilgen bir hâletiruhiye içerisinde olmayı getiren bu zihinsel işgali aşmak nasıl mümkün olur?

Coğrafi işgal askerî tedbirlerle giderilir ancak vicdani işgal için kendi hayat görüşümüzü, anlam-değer dünyamızı yeniden ifadelendirmeliyiz. Zihnî işgal için ise gerçeklik kürelerine bizzat yönelerek, kendi sorunlarımızla bizzat yüzleşerek kendimize has kavramlarla, yargılarla, modellerle iş görmeye başlamalıyız. Elbette denilenler, insanlığın müşterek tecrübesinden faydalanmayı reddetmiyor. Kastedilen kültürümüze ve temeddünümüze ait, kendi anlam-değer dünyamızdan, hayat görüşümüzden türetilmiş metafizik çanaklarımızın bulunması. Bu metafizik çanaklar varolduğu sürece dışarıdan gelen ve gelecek tüm malumat yığınlarını dönüştürürüz; bizleştiririz. İnsanın en önemli alametifarikası dik durmadır; biyolojik dik durma gibi psikolojik dik durmaya da ihtiyacımız var. Psikolojik dik durma da ancak ve ancak ufka kendi gözlerinizle bakmanızla mümkündür. Biyolojik anlamda gözün bana ait olması bakışımı bana ait kılmaz çünkü gören göz değil, 'ben'im. O anlam-değer dünyasının inşa ettiği 'ben' yok ise bedenî göz rüzgârın önündeki kâğıt gibidir. Benzer cümleler bir kültür, bir medeniyet için de geçerlidir.

> İnsan bir topluluk içinde doğar; bu topluluk içinde şahsiyetini, kişiliğini kazanır ve 'ben' demesini öğrenir. Daha sonra içinde yaşadığı toplumun anlam-değer dünyasına dâhil olur; özellikle büyük ölçekli eğitim-öğretim sürecinde kimlik (hüviyet) elde eder; mensubiyeti oluşur ve 'biz' demeyi benimser.

Oryantalizm dilimizde ve düşüncemizde yaptığı manipülasyonla bizim bilgiyle temasımızı da belirliyor. Mesela Müslüman bilginlerle ilgili literatürümüz bile Batı tarafından kabullenilen isimlerle mahdut. Siz bu durumu, "başkalarının anlattığı hikâyelerin içinde yaşamak" olarak ifade ediyorsunuz. İslam bilim geleneğiyle organik bir ilişki kurabilmek için nelere öncelik vermemiz gerekiyor?

Bu soruya verilecek yanıt yukarıda denilenlerle bağlantılı hiç şüphesiz. İnsan bir topluluk içinde doğar; bu topluluk içinde şahsiyetini, kişiliğini kazanır ve 'ben' demesini öğrenir. Daha sonra içinde yaşadığı toplumun anlam-değer dünyasına dâhil olur; özellikle büyük ölçekli eğitim-öğretim sürecinde kimlik(-hüviyet) elde eder; mensubiyeti oluşur ve 'biz' demeyi benimser. Hem bu süreçlerde hem de özellikle âkil-bâliğ sürecinde kendilik bilincine erer; haysiyet kazanır. Dolayısıyla haysiyet - şahsiyet - hüviyet, yani kendilik - kişilik - kimlik bir bütün oluşturur. Bu bütün bizim 'özne' olmamızı sağlar. Özne olmak irâdî ve ihtiyârî eylemin en temel ontik zeminidir. Mesele ciddidir çünkü tarihte aktör olmak ile faktör olmak arasındaki ince çizgi burada çizilir. Kendi hikâyenizi yazabilmenizin asgari şartı da bu ilkedir. Tersi durumda başkalarının sizler için kaleme aldığı hikâyelerde figüran olmak zorunda kalırsınız. Hikâye size hem anlatılarınızı verir hem de takip edeceğiniz örnekleri. Anlatınız yani anılarınız var ise anlarsınız ve dahi anlamlandırabilirsiniz. Yoksa size bunak denir çünkü bilmeyen, anlamayan ve anlamlandırmayan kendini kaybetmiş demektir. Hikâye taklit etme anlamına da sahip olduğu için hikâyeleriniz aynı zamanda sizin temsillerinizi verir. Bugün özellikle gençliğin elinde kahramanları yok; sadece askerî alanda değil; matematik, astronomide, musikide, fizikte, mekanikte vb. kahramanlara ihtiyaç var. Bunu karşılamaz isek insanlar kendilerine başkalarını örnek alacaklardır ki, bu da son derece doğaldır. Elbette burada akademik anlamda uzmanlığı

kastetmiyorum. Tersine tüm bunların günlük kültürel hayatta kılcal damarlara kadar sinmesine işaret ediyorum.

İslam-Türk felsefe-bilim geleneğini tekrar ortaya çıkarmak adına pek çok çalışmaya öncülük ettiniz. Bu çalışmalar nasıl yankı buldu ve gelecek adına ümitvar olduğunuzu söyleyebilir misiniz?

Yankı buldu ancak yeterli derecede değil. Açıkçası böyle bir beklenti içinde de değilim. Vazifemi yapmaya çalışıyorum. İşin başında olumlu ya da olumsuz bir beklenti içine girseydim çokça hayal kırıklığına uğrardım çünkü. Gelecek için ümitvarım çünkü gençler yetişiyor. Bu işlere ilk başladığımda klasik metinleri mefhumuyla okutacak insan bulamıyordum. Mesela, eski bir hesap kitabını döneminde tanınmış klasik tarzdaki bir molla ile okumaya yeltendiğimde çift sayı anlamında kullanılan 'zevc' kelimesini 'eş' olarak tercüme etmişti. Matematik bilimlerde, hatta geç dönem mantık, felsefe ve kelam sahalarında okuduğum hemen tüm klasik metinler için aynı şeyleri söyleyebilirim. Hâlbuki şimdi bu metinleri mefhumlarıyla ezbere okutan genç meslektaşlarım var. Bilginin zihinlerde bulunduğu yerde korku olmaz; ümit olur. Tam da böyle bir noktadayız.

Şimdiye kadar söylediklerinizi dikkate alarak sormak isterim: Türkiye'de felsefe-bilim geleneğimizle nasıl bir ilişki kuruluyor ki bir türlü sağlıklı bir sonuç elde edemiyoruz?

Bu soru önemli; cevabı da... Şöyle düşünelim, herhangi bir alanda teknoloji eğitimi görmek istiyorsanız teknolojinin geldiği son noktayı esas alırsınız. Ya da tıp fakültesine gittiğinizde tıbbın geldiği son aşamayı tahsil edersiniz. Tıp tarihini bilmek sizi daha iyi tabip yapmaz. Düşünce böyle değildir; çünkü düşünce geçmişi ile birlikte yürür ki, o 'birlikte' temsil edildiği kadarı da tarih adını alır. Ancak bu geçmişle ilişki kurmanın sahih bir yöntemi olmalı. Şöyle bir baktığımızda Bu Ülke'de beş farklı öbek görüyorum: Birinci öbek 'Yok sayanlar'; bunlar üzerine konuşmaya gerek yok çünkü bu toprakların tarihî tecrübesini dikkate almayanları ben de ciddiye almam... İkinci öbek "Geçmişte yaşayanlar" yani geçmişe gidip orada yaşamaya çalışanlar; bu belki sıcak ama bir süre sonra sizi fosilleştirir. Üçüncü öbek ise "Geçmişle yaşayanlar"; başka bir deyişle geçmişi olduğu gibi bugüne taşıyanlar ki bu tavır da sizi gölleştirir; bir süre sonra da çamur kılar, kurutur. Dördüncü öbek "Geçmişi, şimdiye göre tahrip edenler" yani geçmişi kendi uzay-zamanın kategorileri dışına çıkartıp anakronik bir biçimde okuyanlar. Son olarak yani beşinci öbek, "Geçmişi şimdinin parçası kılanlar"; bunlara da "Geçmişi güncelleyerek şimdiye aktaranlar" da diyebiliriz. Bu öbek geleceğe yönelik hatta ilişik eyleyenlerdir ki bu eylem geçmişi şimdinin içinden süzülerek geleceğe taşır; kısaca onu güncelleyerek aktarır. Bunu başarabilmenin yolu ve yordamı yukarıda değindiğimiz gibi hayat görüşünü yeniden ifadelendirmek ve çağın tabiat ve hayat resimleriyle yüzleşmektir. Bunu yaptığınızda geçmişinizdeki tecrübeye yönelir ve o tecrübeyi geleceğe ilişkin eyleminizin bir parçası kılarsınız. Bu da size içinde soluklanacağımız yeni âlem tasavvurları sunar... Dediklerimi bir kavram çiftiyle de özetlemek isterim: 'Fehm' yani 'anlamak' geçmişe ilişkindir; 'ilim' yani 'bilmek' ise geleceğe; fehm ve ilim birlikteliği ise geleceği inşa eder. ■

Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. 1966 yılında Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümünü bitirdi (1989). Ürdün Üniversitesinde (Amman) ve Arap Bilim Tarihi Enstitüsünde (Halep) bilim ve matematik tarihi üzerinde araştırmalar yaptı (1990-1992). Yüksek lisans çalışmasını İ.Ü. Bilim Tarihi Bölümünde (1993); doktorasını, İ.Ü. Felsefe Bölümünde tamamladı (1998). Oklahoma Üniversitesinde (ABD) sahasıyla ilgili araştırmalar yaptı (2001-2002). McGill Üniversitesi (Kanada), İslam Araştırmaları Enstitüsünde misafir öğretim üyesi olarak bulundu, proje danışmanlığı yaptı ve kıdemli araştırmacı olarak çalıştı (2008-2011). Fazlıoğlu hâlen İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümünde öğretim üyesidir (2011-...). Fazlıoğlu, felsefe-bilim tarihi ile matematik tarihi ve felsefesi üzerine yoğunlaşmakta, özellikle bu yapıların İslam-Anadolu Selçuklu-Osmanlı-Türk medeniyet tarihi içerisindeki gelişmelerini yazma kaynaklara dayanarak incelemekte ve yayınlar yapmaktadır.